

Bachelorwerkstuk
Napoleon en de consolidatie van de macht
1799-1802

Bachelorwerkstuk (Versie 2)

Naam: Cyriel van Glabbeek

Studentnummer: s4251008

Begeleider: Joost Rosendaal

Datum: 15 juni 2015

Inhoud

Inleiding	2
Napoleon Bonaparte en Emmanuel Sieyès tot de 18 ^{de} Brumaire	5
Napoleon als uniciteit.....	8
Napoleon als product van de omgeving.....	12
Conclusie.....	17
Literatuurlijst.....	18

Inleiding

Op de 18^{de} Brumaire werden de wetgevende lichamen van Frankrijk, de Raad van 500 en de Raad van Ouderen, ingelicht over een op hand zijnde jakobijnse coup. De beide raden verplaatsten zich daarom naar het complex van Saint-Cloud, net buiten Parijs. Gedurende de 18^{de} en 19^{de} Brumaire kregen zij te horen dat twee leden van het Directoire hun eigen positie hadden opgegeven en dat de overige drie tot aftreden waren gedwongen. De wetgevende lichamen begrepen dat er inderdaad een coup gaande was, alleen niet van de gestelde jakobijnen.¹ De coup, die gepleegd werd door Sieyès met steun van generaal Napoleon Bonaparte, had de beide raden nodig om de coup te legitimeren. Daarom probeerde Napoleon de gemoederen te bedaren.

Hij faalde echter tweemaal. In de Raad van Ouderen was hij niet voorbereid en kon hij niet improviseren onder zijn zenuwen en woede, waardoor hij werd weggehoond.² In de Raad van 500 was het nog erger: hij werd uitgescholden en aangevallen. Het is onduidelijk wat er precies gebeurde, maar Napoleon moest snel naar buiten worden gebracht en was zichtbaar gechoqueerd. Uiteindelijk redde zijn broer Lucien Bonaparte, president van de Raad van 500 bij gratie van de faam van zijn broer en diens moedwilligheid om zijn familie te helpen³, de coup door een toespraak te geven die de omringende soldaten overtuigde om de raden uit elkaar te jagen.⁴ Enkele leden van beide raden werden opgespoord en bij elkaar gebracht. Onder dwang stemden zij voor een nieuw bestuur, waardoor Sieyès, Napoleon en Ducos tijdelijke consuls werden tot er een nieuwe grondwet was.

Hoewel hij tweemaal faalde tijdens de coup zelf, was het toch Napoleon die de leiding nam over Frankrijk en voor vijftien jaar het Europese landschap domineerde. Hoe kon deze blunderende generaal de macht nemen? Dit is een vraag waar historici al sinds het leven van Napoleon over aan het schrijven zijn, vaak in een zeer gekleurd daglicht. In dit werkstuk zal deze vraag ook aan de orde worden gesteld, waarbij de nadruk op de historiografie in de periode 1965-2015 ligt. De historiografie in deze periode is in drie grotere scholen en een kleinere school te verdelen.

Ten eerste is er de klassieke historiografie die de ‘Napoleonmythe’ wordt genoemd. ‘In de chaos, de ellende, verschijnt de Man van de Daad; de ontaarde parlementariërs willen niet luisteren...En dan gaat hij aan het werk; uit zijn handen ontvangt het zieltogende

¹ S. Englund, *Napoleon: a political life*, p. 163.

² W. Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, (New York, 2002), p. 375.

³ Englund, *Napoleon: a political life*, p. 33.

⁴ Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, p. 375.

Frankrijk nieuwe kracht, nieuw leven; het is gered. Meer, veel meer echter: dit is de Verlosser..., de bovenmenselijke, die aan het diep gezonken volk het bewustzijn weer schenkt van eer en rechtschapenheid.⁵ In andere woorden: alles komt voort uit zijn persoon en alleen hij kon de macht grijpen. Deze stroming bestaat al sinds het leven van Napoleon en is ook tegenwoordig nog populair. Een goede vertegenwoordiger is historica Susan P. Conner⁶. Haar boek is meer een inleiding in het onderwerp, maar er wordt sterk het beeld geschetst dat het niet anders kon dan dat Napoleon de macht greep. Na de 18^{de} Brumaire waren er geen bedreigingen meer, er was geen machtsstrijd en het volk hield van hem.

De tweede grote stroming kan de ‘stroming van Napoleon als uniciteit’ worden genoemd. Deze bouwt voort op de Napoleonmythe in de vorm dat Napoleon nog steeds als de belangrijkste figuur uit de tijd wordt gezien, maar verwerpt het finalistische aspect dat het niet anders kon dan dat Napoleon de macht greep. Er wordt meer nadruk gelegd op de machtsstrijd die plaatsvond gedurende de periode 1799-1801 en hoe Napoleon zijn persoon en manier van regeren belangrijke aspecten waren voor de consolidatie van zijn macht. Twee belangrijke hedendaagse auteurs in deze stroming zijn Geoffrey James Ellis⁷, ex-docent geschiedenis aan Oxford University, en Steven Englund⁸, hoogleraar geschiedenis aan de American University of Paris. Beide stellen dat er een machtsstrijd was, maar geven andere kwaliteiten waardoor Napoleon uiteindelijk de macht kon nemen. Voor Ellis is dit Napoleons dominerende persoonlijkheid en sterke wil⁹, wat overeenkomt met het denkbeeld van Jean Tulard¹⁰. Voor Englund is dit Napoleons bekwaamheid in het bedrijven van wat Englund ‘le politique’ noemt, een naar Englund’s eigen zeggen vaag begrip wat de kennis over de sociale, economische, culturele en intellectuele productie inhoudt, waardoor hij iedere andere machtspretendent kon uitschakelen¹¹. Beiden leggen aan de hand van deze kwaliteiten echter uit hoe Napoleon kon overwinnen in de machtsstrijd van 1799-1801.

Tijdens de coup toonde Napoleon zwakte, namelijk toen hij de beide raden aansprak. Dit heeft sommige schrijvers ertoe doen overtuigen dat Napoleon een product was van zijn tijd en omgeving. Deze stroming kan de ‘stroming van Napoleon als product van de omgeving’ worden genoemd. Deze stroming is voor het eerst gepropageerd door Annie

⁵ J. Presser, *Napoleon. Historie en Legende*, (Amsterdam, 1946), 66.

⁶ S. P. Conner, *The age of Napoleon*. Greenwood Guides to Historic Events: 1500-1900, (Londen, 2004).

⁷ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997).

⁸ S. Englund, *Napoleon: a political life*, (Harvard, 2004).

⁹ Ellis, *Napoleon*, p. 30-33.

¹⁰ J. Tulard, *Nouvelle Histoire de Paris: Le Consulat et l'Empire 1800-1815*, (Parijs, 1970).

¹¹ Englund, *Napoleon: a political life*, p. 141-146.

Jourdan¹², universitair hoofddocent aan de universiteit van Amsterdam, en zij is dan ook de grootste proponent van deze stroming. Zij richtte zich meer op ideeëngeschiedenis en onderzocht de heersende ideeën over politiek, het leger en de tweede coalitieoorlog om zo de opkomst van Napoleon te kunnen verklaren. Op deze manier wordt Napoleon als het ware een speelbal van de geschiedenis. Jourdan tracht in haar betoog aan te tonen dat de heersende ideeën over wat een ‘groot man’ was, aan het veranderen was¹³. Dit noemt ze “political transfer”. Zijn persoonlijke kwaliteiten waren niet belangrijk, maar hij vulde een bepaald idee in dat de Fransen hadden in 1799: hij was de personificatie van de glorie en speelde zo in op de wensen van de natie. Napoleon was dus het toevallige product van een langdurig proces.

Als laatste is er nog een kleinere stroming, die de Amerikaans-liberale stroming kan worden genoemd, en deze is zeer afkeurend ten opzichte van Napoleon. Dit komt doordat deze stroming zeer vasthoudt aan de Amerikaanse waarden van liberalisme en democratie, terwijl in de tijd van Napoleon juist een continentale blokkade werd ingesteld en een steeds meer autocratisch bestuursstelsel werd ingevoerd. Historicus Malcolm Crook, die is gespecialiseerd in Franse geschiedenis, is hier een van de voornaamste proponenten van. Hij noemt dat het Directoire helemaal niet zo slecht was en zeker democratischer dan Napoleons autoritaire regime, al was het imperfect¹⁴. Hoewel deze stroming Napoleon bekijkt met zeer specifieke waarden en dus zeer afkeurend tegenover hem staat, heeft het gezorgd voor een herwaardering van het Directoire. Het Directoire wordt meer gezien als een instantie dat wel de plannen had, maar niet de middelen om deze uit te voeren¹⁵. Als het langer bestaan had, had het Directoire meer mogelijkheden gehad¹⁶.

De twee voornaamste stromingen zijn de stroming die Napoleon als uniciteit ziet en de stroming die Napoleon als een product van zijn omgeving ziet. In het vervolg van dit bachelorwerkstuk zullen de argumenten van beide stromingen tegenover elkaar worden gezet. Er zal gekeken worden of beide stromingen onoverbrugbare verschillen hebben, of dat beide stromingen met elkaar verzoend of in ieder geval dichterbij elkaar zouden kunnen worden. Om dit goed te kunnen doen is een kleine achtergrond in de spelers van Brumaire nodig. Er

¹² A. Jourdan, *Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité*, (Toulouse, 2004).

¹³ A. Jourdan, *Les monuments de la révolution française: le discours des images dans l'espace parisien 1789-1804*, (Parijs, 1993).

¹⁴ M. Crook, *Napoleon comes to power: Democracy and Dictatorship in Revolutionary France, 1795-1804*, (Cardiff, 1998).

¹⁵ M. Crook, *The Myth of the 18th Brumaire*, (Keene, 1999).

¹⁶ É. Saunier, 'Épilogues révolutionnaires: du Directoire au Consulat', *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 51 (2004) 169-177, p. 176.

zal dus eerst kort de carrières van Napoleon Bonaparte en Emmanuel Sieyès worden besproken.

Napoleon Bonaparte en Emmanuel Sieyès tot de 18^{de} Brumaire

Napoleons goede kennis van geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde kwam hem goed van pas op de Koninklijke Militaire Academie te Parijs, waar hij studeerde sinds 1783. Door deze kennis was hij zeer bedreven in het gebruik van de tactieken met artillerie op het slagveld. Hij werd na een jaar dan ook al gepromoveerd tot luitenant bij de artillerie.¹⁷ Hierdoor trok hij de aandacht van generaal Jean de Beaumont, waardoor Napoleon de kans kreeg van verschillende hogere officieren militaire tactieken te leren, voornamelijk in het effectief gebruik en verplaatsen van infanterie en artillerie op het slagveld.

In 1793 kreeg Napoleon het gezag over het beleg van Toulon, welke hij in december dat jaar voltooide, waardoor hij voor het eerst opviel in de hogere kringen. Hierdoor vestigde hij een reputatie als goed militair leider en werd daarop gepromoveerd tot brigadier-generaal.¹⁸ Hij werd echter pas in 1795 een van de belangrijkste militairen. Hij verijdelde op 5 oktober van dat jaar een royalistische opstand in Parijs bij de Saint-Rochkerk en redde zo het jonge Directoire. Op deze manier verkreeg hij faam bij het volk en de vijf directeuren zelf, wat hem patronage bij de directeur Barras opleverde¹⁹. Het Directoire was verwickeld in de eerste coalitieoorlog en Napoleon verkreeg, mede door zijn patronage bij directeur Barras, het bevel over alle legers in Noord-Italië. Enkele generaals trachtten zijn positie te kunnen innemen, maar hij schakelde snel alle concurrentie voor zijn gezag uit door middel van angst, een van de kenmerken die hem zijn hele carrière bijbleef.²⁰ Vele militaire overwinningen volgden, en hij dicteerde zijn eigen voorwaarden op Campo Formio in 1797.²¹ Deze bevestigde de Franse overwinningen en de creatie van de Franse zusterrepublieken in Italië. Tevens beëindigde het de eerste coalitieoorlog tegen Oostenrijk. Napoleons faam steeg door deze overwinningen en hij werd door sommigen ook wel de bedwinger van Italië genoemd.

In 1798-1799 ging Napoleon op een veldtocht in Egypte, die rampzalig werd nadat de Britten de controle over de middellandse zee verkregen door een overwinning van admiraal Nelson. Hierdoor werd het leger in Egypte afgesneden van Frankrijk en kon het moeilijk bevoorrad worden. Napoleon ontvluchtte de veldtocht dan ook halverwege en keerde terug

¹⁷ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997)., p. 16.

¹⁸ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997)., p. 21.

¹⁹ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997)., p. 29.

²⁰ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997)., p. 28.

²¹ G. Ellis, *Napoleon*, (New York, 1997)., p. 29.

naar Frankrijk, persoonlijk glorieus door gebruik van propaganda.²² Op dat moment was de situatie op het continent verergerd en het Directoire leek de situatie niet onder controle te hebben. Er waren enkelen die vonden dat het Directoire vervangen moest worden en Napoleon werd door een aantal mensen benaderd, waaronder directeur Emmanuel Sieyès. Napoleon manoeuvreerde zich tussen alle partijen, totdat hij voor Sieyès koos, mede omdat deze een plan en de middelen had, wat meer was dan veel andere partijen.²³

Emmanuel Sieyès was een Franse abbé, die als een van de 20 representanten van de derde stand in 1789 bij de vergadering van de Staten-Generaal aanwezig was. Hij was sterk tegen de standenmaatschappij en schreef in januari 1789 het pamflet ‘Wat is de derde stand?’²⁴, waarin hij stelde dat ‘alles wat niet tot de Derde stand behoort men niet als deel van de natie kan beschouwen’.²⁵ Sieyès nam deel aan de Assemblée Nationale en richtte in december 1789 samen met Talleyrand en de markies de Mirabeau de club van de jakobijnen op, maar Sieyès distantieerde zich van de club toen de meer radicale vleugel de overhand kreeg. Sieyès stemde in 1793 tegen uitstel van de terechtstelling van koning Lodewijk XVI, waarmee hij hem in principe ter dood veroordeelde.²⁶

Op 28 oktober 1795 werd Sieyès als een van de vijf leden van het Directoire gekozen, maar hij weigerde deze functie.²⁷ In mei 1796 verving hij echter de directeur Reubell en nam zo alsnog plaats in het vijfdelige bestuur van het Directoire.²⁸ Sieyès was echter ontevreden over de gang van zaken in het Directoire en voornamelijk over de grondwet. Hij achtte een versterkte uitvoerende macht nodig. Een verandering van de grondwet doorvoeren zou via de legale weg echter negen jaar duren. Dit duurde Sieyès te lang en daarom wilde hij een staatsgreep plegen om dit proces te versnellen.²⁹ Op dit toneel kwam Napoleon terug uit Egypte. Zijn reputatie in Frankrijk als bedwinger van Noord-Italië en als held van Egypte, zoals hierboven genoemd onwaar maar zo gecreëerd door Napoleons propaganda, was immens. Sieyès dacht dat hij Napoleon voor eigen doeleinden kon gebruiken, maar onderschatte diens eigen politieke kunde.³⁰ De militaire glorie van Napoleon, de actie, zou

²² S. P. Connor, *The age of Napoleon*. Greenwood Guides to Historic Events: 1500-1900, (Londen, 2004), p. 17.

²³ S. Englund, *Napoleon: a political life*, (Harvard, 2005), p. 159.

²⁴ Citaat: *Qu'est-ce que le tiers état?*

²⁵ A. Soboul, *De Franse Revolutie I*, (Amsterdam, 1979), p. 32.

²⁶ E. M. Janssen Perio, *Vrijheid, gelijkheid en de broederschap van Kaïn en Abel. Getuigenissen en documenten over de Franse Revolutie*, (Amsterdam, 1989), p. 175.

²⁷ A. Soboul, *De Franse Revolutie II*, (Amsterdam, 1979), p. 409.

²⁸ C. Hibbert, *The French Revolution*, (Penguin, 1980), p. 299.

²⁹ W. Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, (New York, 2002), p. 374.

³⁰ Ibidem.

Sièyes wijsheid, het intellect, bijstaan, en Sièyes zou de vruchten van de glorie van Napoleon zelf kunnen plukken.

Nadat de coup gelukt was en de drie consuls in het zadel zaten konden ze aan het werk gaan. Meteen was het al een gevecht om de macht tussen Sieyès en Napoleon. Sieyès had een reputatie als 'orakel' en als schrijver van 'Wat is de derde stand?' werd er van hem verwacht dat hij een grondwet zou schrijven.³¹ Het verhaal gaat dat Sieyès eerste grondwetsvoorstel een zogenoemde Grand Electeur bevatte, die twee consuls mocht aanwijzen maar verder geen persoonlijke macht had. Dit idee was echter niet naar Napoleons zin en werd door hem afgewezen. Uiteindelijk werd het model van drie consuls aangehouden, maar werd er een versterkte uitvoerende macht ingesteld in de vorm van de Eerste consul. De andere twee consuls hadden een adviserende rol.

Napoleon was favoriet voor de positie van Eerste consul, maar de posities van de andere twee consuls stonden nog niet vast. Napoleon wilde per sé dat deze twee posities naar zijn keuze werden ingevuld. Napoleon zorgde er door een slimme zet voor dat het ook zijn twee keuzes zouden worden. De consuls zouden eigenlijk door stemming worden gekozen, maar Napoleon offerde om Sieyès de keuze te geven als representant van de natie.³² Sieyès werd dus door Napoleon zogenaamd de belangrijkste rol in Frankrijk toebedeeld, maar kon alleen Napoleon en zijn twee keuzes kiezen om de rest van de aanwezigen niet tegen zich in het harnas te jagen. Sieyès kreeg een gebaar, een machtsvertoon dat in de daadwerkelijke machtsverhoudingen niks veranderde, terwijl Napoleon alle macht kreeg. Sieyès kreeg hier symbolische macht, maar kon deze niet omzetten in daadwerkelijke politieke invloed. Napoleon daarentegen kreeg door zijn positie van Eerste consul de uitvoerende macht in Frankrijk. Tevens kreeg Napoleon zijn eigen keuzes voor tweede en derde consul, Cambacérès en Lebrun, waar misschien wel enige problemen bij de stemming over konden ontstaan.³³ Op deze manier werd Sieyès vrijwel volledig uitgeschakeld in de machtsverhoudingen. Sieyès leek hier een overwinning te behalen, maar in feite kreeg Napoleon alles wat hij wilde. Nadat Sieyès de functie van hoofd van de Senaat en het landgoed Malmaison had geaccepteerd, verdween hij definitief van het machtstoneel.

³¹ P. Dwyer, *Citizen Emperor*, (Bloomsbury, 2013), p. 11.

³² Idem, p. 13.

³³ Ibidem.

Napoleon als uniciteit

Zoals in de inleiding gesteld bouwt de stroming die Napoleon als uniciteit ziet door op de Napoleonmythe. Het verwierp de notie dat de machtsconsolidatie al bij Brumaire gelukt was. Dit tonen aanhangers aan door te stellen dat de reactie van het volk op de coup niet zozeer positief was, maar eerder onverschillig. Het volk zag er een coup in zoals die wel vaker was voorgekomen sinds het begin van de revolutie.³⁴ De reactie van mensen hing voornamelijk af van hun beeld van Napoleon, die al snel het gezicht van de coup was geworden. De mensen waren wel gewillig om het nieuwe regime een kans te geven, aangezien het ‘zeer duidelijk was dat er iets moest veranderen’.³⁵ Het Parijse volk greep daarom niet in, al hadden zowel Sieyès als Napoleon daarop gerekend. Het nieuwe regime, met Napoleon, Sieyès en Ducos als voorlopige consuls in een driemanschap, kwam aan de macht.

Dit betekende echter niet dat Napoleon ook aan de macht zou kunnen blijven. De stroming die Napoleon als uniciteit ziet geeft hier vier belangrijke gebeurtenissen die het hem toestonden om alle concurrenten uit te schakelen en de macht te consolideren.

Ten eerste streefde Napoleon een politiek van verzoening na, al was deze niet geheel succesvol. Het moest afgelopen zijn met de politieke verdeeldheid en er mochten geen extremen meer zijn. Hij probeerde daarom alle partijen goedgezind te houden. Zo kregen de royalisten als gebaar de afschaffing van de feestdag van de onthoofding van de koning.³⁶ De “loi des ostages”, een zeer omstreden wet die door het Directoire was ingevoerd, werd ingetrokken en er werden afspraken gemaakt met de geestelijkheid, zodat zij niet meer hoefden te zweren bij de revolutionaire idealen.³⁷ Ook de consuls waren een teken van dit beleid: Cambacérès had in het verleden royalistische tendensen getoond, terwijl Lebrun een oud geestelijke was. Het nieuwe regime wilde de wonden helen, maar tegelijkertijd zou het politieke extremen niet meer tolereren.³⁸ De natie moest weer één worden na de jaren van factievorming en verdeling.

Er was ook een poging gemaakt om de jakobijnen te vriend te houden, maar dit ging mis. Het is onduidelijk of Sieyès of Napoleon deze gefaalde poging uitvoerde, maar het gaf Napoleon een kans om Sieyès de schuld te geven en deze zwart te maken³⁹, waarbij hij zich tevens distantieerde van de samenzweerders van Brumaire. Hij stond boven de extremen en

³⁴ T. Lenz., *Le Grand Consulat, 1799-1804*, (Parijs, 1999).

³⁵ Englund, *Napoleon*, p. 161.

³⁶ J. Tulard, *Nouvelle Histoire de Paris: Le Consulat et l'Empire 1800-1815*, (Parijs, 1970), p. 300.

³⁷ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 6.

³⁸ Idem, p 10. Citaat: It [the new regime] was prepared to heal the rifts, but at the same time it would no longer tolerate political extremes.

³⁹ Idem, p. 7.

trachtte dat te bewijzen door de émigrés de mogelijkheid te geven om terug te komen.⁴⁰ Echter, om zichzelf niet als zwak leider te laten bestempelen liet hij ook de politieke kranten in Parijs sluiten, op tien na. Dit was niet ongebruikelijk: een sterke greep op de pers werd als normaal gezien, aangezien de ongereguleerde pers gedeeltelijk verantwoordelijk werd gehouden voor de radicalisering van de revolutie, voornamelijk in de periode 1793-1794. Elke regering na 1793 zou er actie tegen ondernemen.⁴¹ In 1800 en de lente van 1801 kon Napoleon alsnog optreden tegen de jakobijnen, nadat hij de ‘machine infernale’, een aanslag op zijn leven op 24 december 1800, gebruikte als rechtvaardiging om hen te kunnen vervolgen. Het waren echter niet de jakobijnen, maar een groep royalisten die de aanslag gepleegd hadden.⁴² Dit toonde wel aan dat het reconciliatieproces na een jaar nog steeds maar in bepaalde mate was gelukt.

Ten tweede was er onrust in de Vendée en in enkele ongehoorzame gebieden, zoals de Pyreneeën.⁴³ Napoleon zag dit als een ondermijning van de reconciliatiebeweging die hij op gang had gezet, zoals hierboven beschreven, en tevens was het een binnenlandse bedreiging die geen momentum mocht krijgen. In 1796 was Napoleon al een keer benaderd om de opstand neer te slaan, maar hij had dit toen afgewezen.⁴⁴ Nu hijzelf aan de macht was wilde hij de onrust die het land al zo lang plaagde snel verwijderen. Hij nodigde hun leiders uit en stelde dat alles vergeven zou zijn als ze zich bij het nieuwe regime aansloten. Echter, zouden ze dat niet doen, dan werden ze uitgeroeid. Enkelen sloten zich bij het nieuwe regime aan, maar velen bleven in oppositie. Daarop stuurde Napoleon via een suggestie van Fouché een leger richting de Vendée, en deze troffen zeer harde maatregelen om iedereen te pacificeren. Vele tegenstanders werden uitgeroeid.⁴⁵ De lange onrust in de Vendée gaf Napoleon ook het perfecte middel om het Directoire zwart te maken. Door het te laten lijken alsof het Directoire Frankrijk bijna de doem in had gestuurd door hun zwakke leiderschap, leken Napoleons eigen verdiensten nog beter dan zij al waren in de ogen van het volk.⁴⁶ Dit versterkte het beeld van Napoleon als harde werker in dienst van het land, vaak afgebeeld in schilderijen. Napoleon zelf zou dit beeld zelf ook willen uitstralen en een bekende uitspraak van Napoleon is ook ‘werk is mijn element’.⁴⁷

⁴⁰ Englund, *Napoleon*, p. 171.

⁴¹ Idem, p.172.

⁴² Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, p. 384.

⁴³ Bessand-Massenet, *Le 18 Brumaire*, (Parijs, 1965), p. 115-116.

⁴⁴ Ellis, *Napoleon*, p. 22.

⁴⁵ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 21-23.

⁴⁶ Idem, p. 17.

⁴⁷ Conner, *The age of Napoleon*, p. 21. Citaat: “Work is my element.”

Ten derde, en mogelijk het belangrijkste, was Frankrijk al sinds 1792 in constante oorlog, en het volk wenste vrede. Napoleons militaire parades moesten de rol van het leger (en hem als het hoofd daarvan en zelf generaal) versterken. Tegelijk probeerde hij snel vrede te sluiten met Oostenrijk en Groot-Brittannië, maar hij had oorlog, en voornamelijk de overwinning, nodig om zijn positie volledig te consolideren.⁴⁸ Hij maakte gebaren naar Oostenrijk en Groot-Brittannië, maar zijn voorwaarden waren zo onmogelijk dat de oorlog bleef voortduren. Napoleon trachtte met een tocht door Duitsland en Italië Oostenrijk uit te schakelen. Rusland was al uit de coalitie gestapt, en zonder Oostenrijk stond Groot-Brittannië alleen. De kans die Groot-Brittannië dan had was zo klein dat Napoleon op vredesonderhandelingen rekende. Napoleon nam zelf het commando over het leger in Italië en stuurde generaal Moreau door Duitsland. Napoleon stak de Alpen over en het kwam uiteindelijk tot een confrontatie in Marengo, waar Napoleon overwon, al had het tijdens de veldslag op verschillende punten verkeerd kunnen gaan.⁴⁹

Napoleon keerde na Marengo terug naar Frankrijk en gebruikte de overwinning in zijn propaganda apparaat om zo een “mantel van onoverwinnelijkheid” te creëren.⁵⁰ Tegelijkertijd werden Moreau’s overwinningen in Duitsland nauwelijks gemeld, en als ze al gemeld werden niet in verband met Moreau’s naam. Moreau was tot politiek en militair rivaal van Napoleon geworden en Napoleon was niet van plan om Moreau een grote aanhang te laten krijgen⁵¹. Dit bleek een goede zet van hem te zijn geweest, gezien Moreau’s betrokkenheid bij een mogelijke royalistische coup enkele jaren later. Na de uitschakeling van Oostenrijk werd er vrede met hen gesloten, en Groot-Brittannië zag in dat het niet in zijn eentje de oorlog kon voeren. Er begonnen stoeve vredesbesprekingen te Amiens die uiteindelijk de Tweede Coalitieoorlog zouden beëindigen.⁵² Napoleon had voor het eerst sinds 1792 vrede weten te verwezenlijken en werd bejubeld. Sommigen zouden hem zelfs ‘augustus’⁵³ en ‘caesar’⁵⁴ hebben genoemd. Sommige historici stellen dat het volk ervan overtuigd was dat de vrede blijvend zou zijn, maar er waren al punten in de vredesaktes opgenomen die later tot hernieuwde oorlog zouden leiden.⁵⁵ Voor het moment kon Napoleon echter uitgeroepen worden tot hij die de oorlog tot een victorieus einde had gebracht.

⁴⁸ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 30.

⁴⁹ Idem, p. 31-39.

⁵⁰ Conner, *The age of Napoleon*, p. 21.

⁵¹ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 64.

⁵² Idem, p. 69-71.

⁵³ Idem, p. 73.

⁵⁴ Bessand-Massenet, *Le 18 Brumaire*, (Parijs, 1965), p. 122.

⁵⁵ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 73.

Ten vierde waren er nog steeds vele gelovigen in Frankrijk. Napoleon zag in dat het geloof een functie had in de staat en probeerde de positie van de kerk te verbeteren. Het Directoire had daar ook al een poging toe gedaan, met weinig succes.⁵⁶ Dit stelde enkele problemen in het vooruitzicht, aangezien de revolutie grote schade had toegebracht aan zowel het imago als de macht van de kerk in Frankrijk. Tevens waren de revolutionaire idealen van scheiding van kerk en staat moeilijk te verteren door de katholieke kerk.⁵⁷ Niettemin probeerde Napoleon de gelovigen te pacificeren, en met die zet tegelijkertijd de royalisten een van hun belangrijkste punten te ontnemen. De kerk zou enkele bevoegdheden terugkrijgen, maar moest daar vele verworvenheden voor afstaan. Vooral Napoleons geheime clausule, verspreid ten tijde van de ratificatie in Frankrijk, waren in de kerk controversieel, maar de kerk wou daar op dat moment geen probleem van maken, zoals Napoleon verwachtte, aangezien het de net gerestaureerde Franse kerk niet in een crisis wilde werpen. Sommige auteurs, zoals Doyle en Dwyer, zien de sterke scheiding van kerk en staat als een belangrijk aspect van de Franse Revolutie. In de lijn van die visie is het niet vreemd om te stellen dat de revolutie officieel afloopt op Pasen 1802, als er weer een katholieke mis wordt gehouden in de Notre Dame in aanwezigheid van de eerste consul en de rest van de regering.⁵⁸

Deze vier aspecten staan centraal in de stroming die Napoleon als uniciteit ziet. De gangbare visie is dat de combinatie van deze vier aspecten, waarvan de overwinning bij Marengo en op Oostenrijk en Groot-Brittannië als belangrijkste wordt gezien, Napoleon in een houdbare machtspositie hebben gebracht. Tevens zorgden de maatregelen voor enorme populariteit, waardoor hij in 1802 kon worden uitgeroepen tot consul voor het leven zonder veel weerstand, terwijl diezelfde suggestie in 1800 nog protest uitlokte.⁵⁹ De rol van de mensen om Napoleon heen mag echter niet vergeten worden.⁶⁰ Geen enkele heerser regeert alleen en Napoleon had een groep zeer capabele mensen om zich heen. Fouché was een sterk hoofd van de politie, maakte een groot geheim netwerk en spoorde vele coup- en moordpogingen op, waar Napoleon dan weer gebruik van kon maken.⁶¹ Tevens adviseerde Fouché Napoleon op het gebied van de Vendée. Cambacérès was een belangrijk figuur tijdens zowel het consulaat als het keizerrijk en gaf veelal economisch advies. Napoleon regeerde wel

⁵⁶ É. Saunier, 'Épilogues révolutionnaires: du Directoire au Consulat', *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 51 (2004) 169-177, p. 175.

⁵⁷ Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, p. 387-389.

⁵⁸ Idem, p. 390.

⁵⁹ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 57.

⁶⁰ M. Crook, 'Le Grand Consulat, 1799-1804', *The English Historical Review* 116 (2001) 239-240.

⁶¹ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 56.

alsof alles uit zijn persoon voortkwam en maakte altijd het laatste besluit.⁶² Napoleon is dus zeker belangrijk in deze traditie en er wordt gesteld dat hij de enige is die dit voor elkaar had kunnen krijgen, maar dat kwam voornamelijk doordat hij goede keuzes kon maken door zijn eigen intellect te koppelen aan die van anderen om hem heen. Dat was een van zijn grootste talenten.

Napoleon als product van de omgeving

Zoals hierboven gesteld is er een tegenhanger van de stroming die Napoleon als uniciteit ziet in de vorm van de stroming die Napoleon als product van de omgeving ziet. Deze stroming is voor het eerst concreet vormgegeven door Annie Jourdan in haar boek *'Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité'*.⁶³ Ze stelt daarin dat Napoleon een paradox is. De waarden waar hij voor staat zeker niet dezelfde zijn als die van een post-liberale, democratische samenleving, maar toch is hij heel populair en vinden mensen hem intrigerend. Dit zorgde voor een andere invalshoek op hem, een invalshoek gefocust op zijn populariteit onder de mensen, zowel toen als nu. Ze onderzocht het mystieke beeld van de onoverwinnelijke generaal, wie tevens goed bestuurder was zoals zichtbaar in alle verschillende schilderijen die er zijn van hem als consul of keizer.⁶⁴ Jourdan zoekt het antwoord in de succesvolle mythevorming en het succesvol inspelen op de wensen van de natie door Napoleon. De stroming die Napoleon ziet als product van de omgeving kan dus worden gezien als een kritiek op de stroming die Napoleon ziet als uniciteit, al wordt wel erkend dat Napoleon zeker kennis van zaken had.

Jourdan trachtte aan te tonen hoe Napoleon in het machtsvacuüm kon springen door de heersende ideeën over politiek, het leger en de oorlogen. Het koningschap werd na 1789 steeds meer gedesacraliseerd, terwijl de natie deze plek gaat overnemen.⁶⁵ In deze context werd de notie van 'grote mannen', gedefinieerd als 'zij die werken voor de natie', belangrijk. In de beginfase van de revolutie was dit de filosoof, maar na het uitbreken van de coalitieoorlogen werd het leger steeds meer de focus, en zeker na de dood van Robespierre.

⁶² Idem, p. 6.

⁶³ A. Jourdan, *Mythes et légendes de Napoléon*, (2004). Opmerking: dit is de eerste keer dat ze haar ideeën op Napoleon specifiek toepast. Haar leer is al langer bekend.

⁶⁴ D. P. Jordan, 'Reviewed Work: Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité', *The Journal of Modern History* 3 (2006) 724-726.

⁶⁵ A. Jourdan, *Les monuments de la révolution française: le discours des images dans l'espace parisien 1789-1804* (Amsterdam, 1993), p.61-62.

De soldaten en hun generaals werden gezien als ‘martelaren van de vrijheid’.⁶⁶ In dit denkkader kon Napoleon groot worden.

Napoleon werd na zijn overwinning in Italië gezien als een nationale held en ook als hij persoonlijk glorieus terugkomt uit Egypte helpt dit zijn status te verhogen. Aanhangers stellen dan ook dat de keuze van Sieyès voor Napoleon voornamelijk om deze status wordt gekozen. Hij paste perfect in het beeld van een grote soldaat en dit zou naast Sieyès de filosoof de twee belangrijkste ideeën verbinden. De coup van Brumaire zelf vinden de meeste aanhangers van deze stroming niet zo belangrijk, maar er zijn twee belangrijke punten die aangestipt moeten worden. Malcolm Crook stelt dat de naam ‘18 Brumaire’ de mythevorming in de hand werkt.⁶⁷ Hij stelt dat deze naamgeving de nadruk legt op de succesvolle dag van de coup en de aandacht wegtrekt van de voor Napoleon rampzalig gelopen 19 Brumaire. Napoleon zou de militaire interventie in de Raad van 500 en Raad van Ouderen hebben gebruikt om zijn eigen rol in de coup op te kunnen blazen en zo een hand te krijgen in de staatsvorming, wat ‘de coup binnen de coup’ kan worden genoemd⁶⁸. Dit idee vindt echter minimale weerklank, aangezien andere historici aantonen dat Napoleon zelf ook heeft toegegeven te hebben gefaald op die dag. Het is echter een sub stroming die zo controversieel is dat het toch benoemd moet worden.

Ten tweede is het aan de reactie van het volk te zien dat het beeld dat mensen van Napoleon hadden bepalend was voor de houding ten opzichte van de staatsgreep. Men keurde de coup goed als men een positief beeld had van Napoleon en keurde de coup af als men een negatief beeld van Napoleon had. Als de reactie op de coup zo zeer bepaald wordt door de mening die je hebt over een van de vele personen die eraan meededen, betekent dat dat die persoon een sterke indruk achterlaat. Napoleon vulde een beeld in dat de mensen hadden. Zie hier het beeld dat Annie Jourdan eerder stelde: Napoleon is het toonbeeld van de generaal die de natie behoedt van een totale ramp en zich volledig inzet voor de natie.⁶⁹

Nadat Napoleon succesvol in het zadel was gekomen vanaf de 20^{ste} Brumaire begon hij een beeld van zichzelf te creëren. Hij was als generaal al geliefd en hoopte zijn eigen aanzien te kunnen uitbreiden. Hij trachtte dit te doen door in te spelen op de voornaamste wensen van de natie, die rust en vrede wilde. Napoleon ging de wens voor vrede belichamen, hij werd ‘de kampioen van de vrede’.⁷⁰ Napoleons effectieve handelen in de Vendée en de

⁶⁶ Idem, p. 71.

⁶⁷ Crook, *The myth of the 18th Brumaire* (Keene, 1999).

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Jourdan, *Les monuments de la révolution française*, p.71.

⁷⁰ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 28. Citaat: “champion of peace.”

Pyreneeën wordt in deze stroming dan ook gezien als het vervullen van die wens, terwijl in de stroming die Napoleon als uniciteit ziet de nadruk wordt gelegd op het feit dat Napoleon eindelijk een probleem oplost dat al zo lang bestond en waar de voorgaande regimes geen antwoord op hadden. Bij de stroming die Napoleon als product van zijn omgeving ziet gaat het om wat dit representeert en welke wensen van het volk de gebeurtenis vervuld, bij de stroming die Napoleon als uniciteit ziet juist om de persoon en wat de gebeurtenis verteld over die persoon. Vervolgens maakt Napoleon het Directoire zwart, waardoor het lijkt alsof de natie uit een nog grotere afgrond wordt getrokken⁷¹, en hijzelf nog meer een symbolisch figuur van hoop in donkere tijden leek.⁷² Het Directoire had Frankrijk in een rampzalige oorlog gestort, en nu zou Napoleon eindelijk de gewenste vrede sluiten.

Om die vrede te sluiten moest de oorlog wel gewonnen worden, maar hij besepte dat hij het moest laten lijken alsof de coalitie hem ertoe dwong oorlog te blijven voeren. Hij maakte gebaren naar Oostenrijk en Groot-Brittannië, maar zijn voorwaarden waren zo onmogelijk dat de oorlog bleef voortduren. Hij had oorlog, en voornamelijk de overwinning, nodig om zijn positie volledig te consolideren na de vredesluiting⁷³ en voor dat laatste zorgde Napoleon ook in 1800-1801. Echter, waar in de stroming die Napoleon als uniciteit ziet Napoleons overwinning bij Marengo als belangrijkste wordt benadrukt, is dat bij de stroming die Napoleon als product van zijn omgeving ziet juist de overwinning van Moreau in de slag bij Hohenhinde. Napoleon faalde bijna bij Marengo door het verkeerd opsplitsen van zijn leger en werd op het laatste moment ondersteund, terwijl Moreau de Oostenrijkers juist verpletterend versloeg.⁷⁴ Dit werd Moreau niet in dank afgenomen, want hierdoor werd hij tevens politiek rivaal van Napoleon. Er werd daarom nauwelijks over Moreau's overwinning gesproken. Door de overwinningen van zowel Napoleon als Moreau, maar voornamelijk die van Moreau die de Oostenrijkse moraal vernietigde, werd Oostenrijk tot vrede gedwongen. Rusland trok zich terug uit de coalitie en alleen Groot-Brittannië bleef over, maar dat besepte dat het de oorlog alleen niet kon winnen. Uiteindelijk werd er vrede gesloten te Amiens⁷⁵, wat voor Frankrijk de eerste keer vrede sinds 1792 betekende. Hiermee was een van de grootste wensen van het volk eindelijk opgelost.

⁷¹ Idem, p. 17.

⁷² S. Marzagalli, 'Reviewed work: Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité', *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 4 (2006) 993-995.

⁷³ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 30.

⁷⁴ Idem, p. 64-65.

⁷⁵ Idem, p. 71-72.

Als laatste bleef de interne verdeeldheid tussen de katholieke gelovigen en de revolutionairen gevoelig. Napoleon zag het nut in van de katholieke kerk als stabiele factor, maar wilde ook vast blijven houden aan revolutionaire principes. Napoleon begon onderhandelingen met de kerk om zo tot een concordaat te komen, die de Franse kerk zou moeten herstellen en tegelijkertijd revolutionaire en katholieke waarden verzoende. De manier waarop dat gebeurde is hierboven bij de stroming die Napoleon als uniciteit ziet al beschreven. In 1801 werd het concordaat gesloten, waarin vooral de scheiding van kerk en staat werd uitgewerkt.⁷⁶ De geheime clausules die waren toegevoegd ten tijde van de ratificatie gaven meer macht aan het staatshoofd in de kerk. De kerk accepteerde dit omdat het de net gerestaureerde Franse kerk niet meteen in een crisis wilde werpen. Ook hier gaat het om het idee van de vredeschepper. Met het herstel van de katholieke kerk was de grootste splijtzwam in de Franse samenleving verdwenen. De vele katholieken konden eindelijk hun geloof opnieuw belijden zonder als landsverraders te worden bestempeld. Vrede was zowel in het binnenland als in het buitenland grotendeels gerealiseerd. Napoleon werd bejubeld en zette zijn bezoek aan de Notre Dame op Pasen 1802⁷⁷ in als propaganda om dat te benadrukken: Frankrijk was weer geheel en vredig.

Terwijl het in de stroming die Napoleon ziet als uniciteit gaat om Napoleon zelf, gaat het in de stroming die Napoleon ziet als product van zijn omgeving dus meer om de ideeën die in de natie leven en hoe Napoleon daar gebruik van maakt. Beide stromingen gebruiken dezelfde gebeurtenissen maar leggen de focus anders. De beeldvorming die daarbij werd gebruikt is voor de laatstgenoemde stroming belangrijker dan de persoon. Zo komen we terug bij Annie Jourdan. Jourdan laat goed zien dat het beeld dat Napoleon gaat invullen er een is die door de samenleving zo is gemaakt.⁷⁸ Napoleon paste perfect in het beeld van de generaal die alles voor de natie overheeft en belichaamt dit ook door het gehele consulaat. De generaal moet oorlog voeren en overwinningen behalen, maar zijn succes ligt niet zozeer aan de militaire successen, al helpen die natuurlijk zeer, maar zijn succes ligt in de vrede die daarmee behaald werd. Die vrede werd mede mogelijk gemaakt door Moreau, maar Napoleon plukte er alle vruchten van⁷⁹, waardoor een vergelijking met Brumaire zelf opvalt. Napoleon gebruikt de overwinningen om een mantel van overwinning op te voeren⁸⁰ en zichzelf op te stellen als

⁷⁶ Saunier, 'Épilogues révolutionnaires', p. 175.

⁷⁷ Doyle, *The Oxford history of the French Revolution*, p. 387-389.

⁷⁸ Jourdan, *Les monuments de la révolution française*, p.71.

⁷⁹ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 64.

⁸⁰ Conner, *The age of Napoleon*, p. 21.

'kampioen van de vrijheid'⁸¹, en dat idee werkt tot op de dag van vandaag door. Het imago van een onoverwinnelijke veldheer die alles overheeft voor de natie en van soldaat opklimt naar keizer heeft iets aantrekkelijks. Sommige aanhangers van deze these stellen dan ook dat een van de fouten die Napoleon maakte het verkeerd inschatten van zijn eigen imago was. Napoleon dacht dat militaire successen constant nodig waren om legitiem aan de macht te blijven, terwijl het eigenlijk om de vrede ging die hij daarmee bracht.⁸² Het is dan juist ironisch dat dat het beeld is dat is blijven hangen en de hedendaagse mensen prikkelt. Het zijn niet de waarden van een post-liberale, democratische samenleving, maar toch is het beeld van *le petit corporal* aantrekkelijk en intrigerend.⁸³

⁸¹ Dwyer, *Citizen Emperor*, p. 28.

⁸² Idem, p. 47.

⁸³ Jourdan, *Mythes et légendes de Napoléon*, p. 10-11.

Conclusie

Beide stromingen lijken onoverbrugbare verschillen te hebben. Voor de stroming die Napoleon ziet als uniciteit is Napoleons persoon de belangrijkste factor in de machtsconsolidatie. Zijn vermogen om zijn eigen intellect te koppelen aan die van anderen om hem heen en zijn kwaliteit om situaties naar zijn hand te zetten zorgde ervoor dat de macht uiteindelijk bij hem kwam te liggen. Voor de stroming die Napoleon ziet als een product van de omgeving is Napoleon juist nauwelijks belangrijk. De ideeën die mensen hadden over politiek, het leger en de oorlog zorgde ervoor dat de komst van vrede en eenheid als het belangrijkste punt van aandacht werd gemaakt. Een ieder die deze wens vervulde kon de macht nemen in Frankrijk en het was Napoleon die deze wens vervulde, waardoor hij de macht in Frankrijk naar zich toe kon trekken. Het conflict ligt dus in de vraag in hoeverre Napoleon de enige was die de macht kon nemen.

Hoewel beide standpunten uit elkaar liggen, betekent dat niet dat de stromingen niet verzoend of dichter bij elkaar kunnen komen. Beide stromingen baseren zich op dezelfde gebeurtenissen, namelijk de reconciliatiebeweging, de vrede van 1801-1802 en het herstel van de katholieke kerk, maar leggen deze anders uit. Er is echter niets wat een samenspel tussen deze stromingen zou verhinderen en de machtsconsolidatie kan als zodanig worden uitgelegd. De omstandigheden gaven Napoleon de mogelijkheid om de macht in Frankrijk over te nemen. Het was Napoleons kunde zelf die ervoor zorgde dat hij die mogelijkheid zag en de middelen die hij had effectief gebruikte om die mogelijkheid ook tot realiteit te maken. Napoleon zag de omstandigheden die door de tijd en de ideeën gemaakt waren en zette die naar eigen hand. Andere spelers bleven achter in het politieke spel omdat zij die omstandigheden ofwel niet zagen, ofwel niet naar hun hand zetten. Kant zijn opmerking over Napoleon als ‘tijdgeest te paard’ is hier op zijn plaats: hij begreep de tijd en de ideeën die er bij die tijd hoorde en wist die als enige naar eigen voordeel in te zetten. Dat was zijn kracht en dat kon hij als geen ander.

Literatuurlijst

Bessand-Massenet, P., *Le 18 Brumaire* (Parijs, 1965).

Bozec, C. Le, 'Reviewed Work: *Le Grand Consulat, 1799-1804* by Thierry Lentz', *Revue d'histoire modern et contemporaine* 51 (2004) pp. 212-213.

Conner, S. P., *The age of Napoleon. Greenwood Guide to Historic Events: 1500-1900* (Westport, 2004).

Crook, M., 'Reviewed Work: *Le Grand Consulat, 1799-1804* by Thierry Lentz', *The English Historical Review* 116 (2001) pp. 239-240.

Crook, M., *The myth of the 18th Brumaire* (Keele, 1999).

Doyle, W., *The Oxford history of the French Revolution* (New York, 2002).

Dwyer, P., *Citizen Emperor* (Bloomsbury, 2013).

Ellis, G., *Napoleon* (New York, 1997).

Englund, S., *Napoleon: a political life* (Harvard, 2004).

Goodwin, A., 'Reviewed Work: *Le Directoire et le Consulat* by A. Soboul', *The English Historical Review* 84 (1969) pp. 622.

Hibbert, C. *The French Revolution*, (Penguin, 1980).

Janssen Perio, E.M., *Vrijheid, gelijkheid en de broederschap van Kaïn en Abel. Getuigenissen en documenten over de Franse Revolutie*, (Amsterdam, 1989).

Jordan, D. P., 'Reviewed Work: Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité by Annie Jourdan', *The Journal of Modern History* 78 (2006) pp. 724-726.

Jourdan, A., *Le monuments de la révolution française: le discours des images dans l'espace parisien 1789-1804* (Parijs, 1993).

Marzagalli, S., 'Reviewed Work: Mythes et légendes de Napoléon. Un destin d'exception, entre rêve et réalité by Annie Jourdan (2004)', *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 61 (2006) pp. 993-995.

Meng, John J., 'Reviewed Work: *Sieyes: His life and his nationalism* by Glyndon G. Van Deusen', *The Catholic Historical Review* 2 (1933) pp. 221-222.

Presser, J., *Napoleon: Historie en legende* (Amsterdam, 1940).

Saunier, É., 'Épilogues Révolutionnaires: du Directoire au Consulat', *Societe d'Histoire Moderne et Contemporaine* 2 (2004) pp. 169-177.

Soboul, A. *De Franse Revolutie I*, (Amsterdam, 1979).

Soboul, A. *De Franse Revolutie II*, (Amsterdam, 1979).

Tulard, J., *Nouvelle Histoire de Paris: Le Consulat et l'Empire 1800-1815* (Parijs, 1970).

Geachte heer Rosendaal,

Bij deze lever ik de tweede versie van mijn bachelor werkstuk in. Hopelijk voldoet deze meer aan de eisen en de aanpassingen zoals die besproken zijn tijdens ons gesprek op 10 juli jl. Als ik voor 27 juli 2015 mijn bachelor diploma kan aanvragen kan ik volgend jaar nog studiefinanciering krijgen, ter waarde van 3000 euro. Als het resultaat van deze poging voor die dag bekend zou kunnen zijn zou dat zeer helpen.

Met vriendelijke groeten,

Cyriel van Glabbeek